

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

ВІДРОДЖЕННЯ НІЖИНСЬКОГО БЛАГОВІЩЕНСЬКОГО МОНАСТИРЯ. АРХІМАНДРИТ В. ЧЕРНЯЄВ (1803 – 1823)

Віктор II Черняєв, визначний церковний діяч Чернігівського регіону, – один із провідних настоятелів Ніжинського Благовіщенського монастиря, з ім'ям якого пов'язане відродження і розквіт обителі на початку XIX ст. Натхненна і наполеглива праця архімандрита впродовж багатьох років була спрямована на створення у м. Ніжині зразкового православного чоловічого монастиря.

Віктор II Черняєв народився у Чорногорії, в родині купців, у 1761 р. Здобув початкову освіту. Батьки бажали, щоб він продовжив навчання у Відні, але недоїхавши туди, майбутній архімандрит зупинився в Києві і вступив до духовної академії. Вивчав богослов'я, грецьку і єврейську мови та математику. По закінченні її в 1791 р. переїхав до Могилева, де продовжив навчання. 4 серпня 1793 р. член Синоду архієпископ Могилевський, Мстиславський і Оргіанський Георгій постриг Василя Черняєва у ченці за ім'ям Віктор. Блискавичним було його просування духовною ієрархією: 24 серпня того ж року Смоленський єпископ Парфеній посвятив В. Черняєва в ієродиякони, а наступного дня – в ієромонахи. 1 вересня 1794 р. він розпочав викладацьку діяльність учителем російської і грецької мов Смоленської семінарії, а з 1 січня 1795 р. обіймав посаду префекта і викладача філософії. За наказом Синоду від 1798 р. він був направлений до Московського Донського монастиря, а 30 серпня 1800 р. переведений до Смоленського Троїцького монастиря ігуменом.

8 вересня 1803 р. за наказом Синоду В. Черняєва направили до Ніжинського Благовіщенського монастиря, але і тут він не залишив викладацької діяльності, – з 10 листопада 1803 р. був призначений вчителем богослов'я у Чернігівську семінарію, де працював упродовж двох років, а 21 листопада 1803 р. Чернігівський єпископ Феофан посвятив його в архімандрити¹.

Приїхавши до Ніжина, настоятель розпочав свою діяльність за дуже несприятливих обставин. Річ у тім, що обитель настільки сильно постраждала від пожежі, яка сталася 14 вересня 1797 р., що її ледь не закрили. Крім того, з виділених у 1798 р. Чернігівським казначейством більш ніж 16 000 крб. на відновлення залишилося лише 732 крб. Однак майже нічого не було зроблено через те, що попередники настоятеля не приділяли монастирським справам належної уваги.

Ще однією не менш важливою проблемою було те, що від пожежі постраждали не тільки будівлі, а й значна кількість монастирських документів, через що виникали спірні питання з приводу володінь обителі. Так, на початку 1804 р. у Ніжині мало розпочатися будівництво торговельних лавок на місці, де розміщався монастирський будинок, тому В. Черняєв звернувся до Малоросійського генерал-губернатора О. Куракіна з проханням дозволити йому брати участь у будівництві, щоб певна кількість лавок у майбутньому належала обителі. Генерал-губернатор

направив відповідне розпорядження на розгляд Чернігівського губернського правління, і 29 лютого 1804 р. вийшов наказ, за яким Ніжинська міська поліція і міська дума мали терміново встановити приналежність вказаного місця. 26 березня 1804 р. В. Черняєв надіслав до Ніжинської міської поліції відношення, в якому зазначав, що ніяких письмових документів на вказану територію в монастирі немає, оскільки всі вони були знищені пожежею. Однак він також зазначав, що такі ж самі документи мають бути у міській думі. В результаті 20 червня 1804 р. Чернігівське губернське правління видало наказ про підтвердження прав монастиря на означену ділянку і дозвіл брати участь у будівництві торговельних лавок².

Для того, щоб займатися безпосередньо монастирськими справами, В. Черняєв просив дозволу Чернігівського архієпископа М. Десницького полишити заняття в семінарії та переїхати до Ніжина і, отримавши відповідне розпорядження, одразу ж приступив до відновлювальних робіт. Поруч із Благовіщенським собором було зведено двоповерховий будинок. На першому поверсі розміщалися торговельні лавки, які здавалися в оренду, а на другому – влаштували теплу Петропавлівську церкву, будівництво якої розпочав ще попередник настоятеля архімандрит А. Домонтович. Спочатку приміщення не передбачалося для храму, лише по завершенні будівництва у 1804 р. В. Черняєв звернувся до архієпископа з проханням дозволити перетворити будівлю на церкву і перенести до неї іконостас із храму святих Петра і Павла, а сам храм перебудувати і перетворити на торговельні лавки³. Резолюцією від 7 червня 1804 р. М. Десницький дав дозвіл на проведення зазначених робіт. У новоствореній церкві розмістили три престоли на честь святих Петра і Павла та введення Пресвятої Богородиці. За вівтарем, над кам'яною лавкою, побудували восьмикутну дзвіницю з куполом і встановили годинник⁴.

Уже через п'ять років після перебування на посаді настоятеля Ніжинської обителі, в 1808 р. В. Черняєв писав Чернігівському архієпископу, що було завершено відбудову кам'яної дзвіниці, ризниці, церкви Петра і Павла, торговельних лавок, заново зведено огорожу, двоє воріт і браму, доведено до ладу братські і настоятельські келії.

У квітні 1811 р. В. Черняєв звернувся до М. Десницького з проханням розпочати ремонт Благовіщенського собору, в стінах якого з'явилися дві великі тріщини. Преосвященний дав згоду, і впродовж кількох наступних років у соборі відремонтували пошкоджені стіни та вікна, відновили іконостас і настінний живопис. У той же час в обителі влаштували гостинний будинок і повністю відремонтували будівлі приписного монастиря Різдва Пресвятої Богородиці⁵.

У монастирських документах та інших офіційних актах не виявлено, щоб з 1803 по 1823 рр. Благовіщенській обителі надавалися які-небудь гроші для реконструкції, окрім незначної суми, передбаченої штатним окладом на утримання приміщень монастиря (500 крб. на рік). Усі витрати покривалися за рахунок благодійних пожертв та власним коштом В. Черняєва. Сам настоятель вказував, що виписав з батьківщини значну суму грошей, яку отримав через ієромонаха Дорофея, – всього 12 000 червонців, що на той час становило 140 000 крб., які і направив на ремонтні роботи⁶.

Окрім цього, архімандрит активніше всіх своїх попередників намагався встановити серед братії строге чернече життя. Для вирішення даної проблеми він створив перелік правил і сам чітко їх дотримувався. „Настоятелю быти во первых образом жизни и пектися о других жительствоющих в обоих монастырях иеромонахах, иеродиаконах, монахах и всякого чина людях,” – писав він у передмові. У правилах йшлося про настанови ченцям щодо молитов, церковних служб, відповідності вбрання та поведінки в монастирі і за його межами, про приготування до смерті тощо. Власний приклад настоятеля мав значний вплив на його підлеглих, кількість монастирської братії постійно збільшувалася, а сам В. Черняєв користувався повагою не тільки в Ніжині, а й далеко за його межами. Ось що казав про діяльність В. Черняєва князь Долгорукий, відвідавши Ніжин у 1817 р.: „Попечением его прекрасно отделан храм соборной: вот что называется

Дом Божий! Обширен, высок, богат! Стенное письмо исправлено по его мыслям, и представляет всю историю сотворения мира; все соборы и таинства Греческой церкви в лицах". Взагалі весь монастир, на думку князя, був гарно забезпечений⁷.

1 вересня 1809 р. настоятель, згідно з бажанням М. Десницького, повернувся до викладацької діяльності в Чернігівській семінарії, залишаючи за собою посаду настоятеля Ніжинського Благовіщенського монастиря, але через три роки з ним трапилася подія, яка потім суттєво вплинула на його подальше життя. Викладаючи богослов'я за програмою, розробленою Ф. Прокоповичем, він наважився перекласти її російською мовою, переробити план та внести власні доповнення. В 1811 р. з дозволу чернігівського архієпископа він надіслав свій переклад до Синоду. Праця В. Черняєва була піддана жорсткій критиці, її назвали не тільки неправильною, а й небезпечною для подальшого викладу. В результаті в 1812 р. за рішенням Синоду його позбавили посади викладача Чернігівської семінарії⁸.

Після цієї події він присвятив себе службі вільній обителі ще більше, і вона була справедливо оцінена. У 1818 р. вже Санкт-Петербурзький митрополит М. Десницький подав клопотання до міністра духовних справ і народного просвітництва князя О. Голіцина про нагородження В. Черняєва за відмінну службу на посаді настоятеля Ніжинського Благовіщенського монастиря. 29 серпня того ж року князь сповіщав М. Десницького, що імператор Олександр I погодився і наказав нагородити архімандрита орденом Святої Анни II ступеня, одночасно він просив митрополита відправити орден В. Черняєву, вказуючи, що грамота на нього буде передана у найближчий час, а вже 27 листопада 1818 р. В. Черняєв рапортував до Чернігівської духовної Декастерії про отримання указу, ордену та грамоти⁹.

Того ж року В. Черняєв розпочав судовий процес з жителями навколишніх сіл за монастирські володіння. Він звернувся до консисторії, вказуючи, що при секуляризації монастирських володінь у 1786 р. частину земель розділили у відповідності до геометричного плану:

– „...при отборе от монастырей в 1786 году в казенное ведомство монастырских имуществ пять семейств крестьян при Ветхо-рождественском монастыре положено было перевести в село Волосиновку, а землю оставить в выгоду монастырю, но крестьяне не переведены и владеют тою землею”;

– у 1799 р. для тих же селян від монастиря забрали „на 15 огородах земли”, а в 1812 р. – ще „на 4 огородах” від монастирського сінокосу;

– у 1804 р. у монастиря відібрали до казни всі території біля р. Остер;

– у 1807 р. землемір А. Брулеїв відібрав у монастиря ліс, який називається „Білою Шапкою”, пасіку та три фруктові сади;

– „казак Синяк опустошил монастырский лес называемый „Черный”;

– монастир, позбавлений можливості ловити рибу, через відсутність у його власності озер.

Однак у Чернігові вже не було архієпископа М. Десницького, який поважав працюючого настоятеля, на його місце у 1818 р. призначили Симона Крилова, а в 1820 р. – Лаврентія Бакшевського. Останній одразу ж зайняв негативну позицію по відношенню до архімандрита, а тому консисторія не звернула належної уваги на його клопотання. Тоді у 1820 р. В. Черняєв почав самостійно вирішувати спірні питання. Зав'язалося гаряче листування між настоятелем, Ніжинським стряпчим та поліцеймейстером, які виступили проти архімандрита. Справа дійшла до консисторії, яка наказала йому припинити листування і погодитися з рішенням поліції. Не витримавши, він подав жалобу на поліцію Малоросійському військовому губернатору, князю М. Репніну, проте і той не надав В. Черняєву необхідної допомоги, а коли ця справа дійшла до Синоду, то спеціальним наказом від 30 листопада 1822 р. необхідно було „вызвать архимандрита Виктора в Декастерию, сделать ему строгий выговор”, але в Декастерію настоятель не з'явився, і за це (за представленням Л. Бакшевського) синодальним указом від 6 червня 1823 р. його позбавили посади настоятеля Ніжинського Благовіщенського монастиря і перевели до Новгород-Сіверської обителі на чернецьку „порцію”, а на його місце призначили архімандрита Євгена I Прозорова (1823 – 1830).

З цього часу розпочався найскладніший період у житті В. Черняєва. Жителі Ніжина звернулися до імператора Олександра І з проханням залишити його на посаді настоятеля Ніжинського монастиря, вказуючи на його заслуги. Можливо, це прохання і було б задоволено, якби сам В. Черняєв міг поводити себе у відповідних рамках чернечої витриманості, але через тяжкі випробування та переживання він уже не міг спокійно говорити ні про Чернігівського архієпископа Л. Бакшевського, ні про Чернігівську декастерію, ні навіть про Синод. У результаті йому було заборонено виконувати обов'язки священнослужителя та писати будь-які твори і направлено до Новгород-Сіверського монастиря під суворий нагляд. Тоді архімандрит надіслав до Синоду прохання дозволити йому виїхати на батьківщину до Чорногорії.

Можливо, В. Черняєв був заздалегідь попереджений про результат свого прохання, тому що до отримання постанови Синоду про відмову, він увечері 13 жовтня 1823 р. виїшов з келії настоятеля і куди поїхав, невідомо. Так доносив, за словами архімандрита Є. Прозорова, архієпископ Л. Бакшевський до Синоду. Насправді ж В. Черняєв виїхав за місто, де його очікував заздалегідь підготовлений екіпаж. Спочатку він поїхав до Києва, де залишався певний час. У січні 1824 р. міністр внутрішніх справ, унаслідок повідомлення Синоду, зробив розпорядження про розшук архімандрита, тому, не вважаючи своє подальше перебування в Києві безпечним, В. Черняєв нарешті наважився приїхати до Новгород-Сіверського, де його чекали лише неприємності. У той час, як він переховувався в Києві, Синод направив його до Суздальського Спасо-Єфимівського монастиря, але, врахувавши попередні заслуги настоятеля, призначив щорічну пенсію в розмірі 300 крб. 14 травня 1824 р. В. Черняєв виїхав до Суздаля, де прожив три роки, доки в 1827 р. за наказом Синоду не отримав дозвіл на виїзд за кордон. Подальша його доля невідома.

Послідовникам В. Черняєва залишалось тільки користуватися результатами праці архімандрита, хоча деякі з них і не могли зробити значного внеску у розвиток обителі через короткотривале перебування на посаді настоятеля. 20 років невтомної праці, зразкове дотримання монастирських правил і залучення величезних коштів невдовзі дали позитивні результати. Дбайливий настоятель відремонтував старі будівлі, поновив іконостас і настінний живопис Благовіщенського собору, суттєво змінив архітектурний ансамбль обителі. Крім того, він вивів життя братії на високий духовний рівень і сам був взірцем християнських чеснот. Наслідками плідної праці архімандрита монастир користувався ще майже століття, аж до самої революції, коли під час масової антирелігійної кампанії його закрили.

Джерела та література:

1. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). – Ф. 679. – Оп. 2. – Од. збер. 5042. – Арк. 6 – 7. Сведения о монастырях и монастырских служителях.
2. Ніжинський філіал Державного архіву Чернігівської області. – Ф. 341. – Оп. 1. – Од. збер. 1358. – Арк. 1 – 12.
3. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Од. збер. 222. – Арк. 1. Дело по ходатайству архимандрита Виктора об окончании строительства каменной колокольни Нежинского Благовещенского монастыря.
4. Белоусович Л. Нежинский Благовещенский второклассный монастырь называемый „Назарет” Пресвятой Богородицы // Прибавления к ЧЕИ. – 1867. – № 24. – С. 834 – 836.
5. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Од. збер. 1013. – Арк. 1 – 3. Дело о ремонте Нежинской Благовещенской церкви.
6. Хойнацкий А. Очерк истории Нежинского мужского Благовещенского монастыря, именуемого „Назарет Богородичен”, и его положение в настоящее время. – Нежин, 1906. – 39 – 40.
7. Бережков М. Город Нежин в начале XIX века, по описанию московских путешественников. – Нежин, 1895. – С. 13 – 15.
8. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Од. збер. 3342. – Арк. 26 – 27. Формулярные ведомости о монастырских настоятелях, монахах и иеромонахах за 1817 год.
9. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Од. збер. 3208. – Арк. 1 – 6. Дело о награждении архимандрита Нежинского монастыря Виктора орденом Св. Анны 2-го класса.